

РОЗДІЛ 1 ГЕОПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 911.3

ГЕОГРАФІЯ НІМЕЦЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ У ВИННИКАХ (В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ)

А. Байцар

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Вивчення етнічного складу населення на місцевому рівні є важливим чинником політичних, соціально-економічних, культурних процесів сучасного суспільства. На етнічну структуру та розміщення населення м.Винники у минулому вплинули загальнодержавні процеси Австро-Угорщини та Речі Посполитої, а також локальні особливості регіону.

Ключові слова: німецькі поселення, Винники, туристичні ресурси.

Етнодемографічні процеси у Винниках перебували під впливом політичних процесів, територіальних змін, етнічної, соціальної структури населення цього регіону.

Українські та польські науковці, аналізуючи історичні події міжвоєнного періоду в Західній Україні, подають характеристики окремих етнічних груп населення. Проте проблемам етнічного складу населення на місцевому рівні вони належної уваги не приділяють. В українській історіографії поширеним критерієм ідентифікації населення є віросповідний.

Як свідчить огляд вітчизняної та польської історіографії, що питання етнічної та територіальної структури населення малих містечок залишаються не вивченими дотепер.

Етнічний склад західноукраїнського населення першої половини ХХ ст. ґрунтовно дослідив В. Кубійович. Аналіз етнічного складу населення західноукраїнських земель з кінця ХІХ ст. до 1939 р., а також економічних і політичних факторів, що вплинули на зміну співвідношення між окремими національними групами краю, знаходимо у дослідженнях С. Макарчука. Етнічний склад населення Львова досліджували Р.Лозинський, О.Пасіцька та ін.

Історію німецьких колоній вивчали М. Драк, П. Штойко, І. Іванчов. Частково інформація про німецьких колоністів у Винниках та околицях міститься у працях М.Влоха і Р. Луціва [2; 3;4;7;10].

А з'явилися перші німецькі поселенці в Західній Україні дуже давно. Ще у другій половині ХІV ст. король Данило почав стягати до свого королівства торгівлю і промислову людність, серед якої багато було і німців, але особливо сприяв поселенням німців у Галичині галицький князь Юрій Болеслав. Він навіть викликав невдоволення місцевого боярства тим, що дуже активно впроваджував німецькі порядки, за що і був підступно отруєний. Після приєднання Галичини до Польщі у 1387 р.

спостерігалася певна деморалізація верхніх верств українського населення, носіїв традиційної національної культури, що призвело до поширення не тільки польських, а й німецьких впливів. Особливо ці впливи відчувалися в економіці краю. З'явилася нова господарська одиниця – фільварок як система феодалного визиску, що ґрунтувалася не тільки на примусовій праці українських селян на пана один-два дні на тиждень, а й на впровадженні нових засобів виробництва. Замість дерев'яної сохи поширюється плуг з залізним лемехом, починається використання добрив. Німецькі фахівці та ремісники – будівельники, ковалі, золотарі, броварники та інші приносять із собою більш досконалі технології і нові зразки побутових виробів.

Великі німецькі колонії були у Львові, Дрогобичі, Самборі, Галичі, Коломиї, Снятині. Вплив німецької колонізації додавав містам певних ознак середньоєвропейськості в архітектурі, господарстві, самоврядуванні, позначився на термінології в торгівлі, ремісництві, організації ремісничих цехів.

Про рівень німецьких впливів може свідчити те, що з німців часто обирали війтів і членів міських управ, а міські документи та книги писалися німецькою мовою. Німецькі правники поширювали на українських землях норми і традиції, перейняті з німецької правової культури, наприклад Магдебурзьке право, яке спочатку стосувалося лише німецьких колоністів, але пізніше польські королі, надавали його вже окремим містам Речі Посполитої без огляду на їх національний склад. Одним із перших в Україні Магдебурзьке право отримав 1356 р. Львів, а за ним - інші міста (подекуди не в повному обсязі), що забезпечувало їм динамічний розвиток.

У Львівському повіті мешкала значна кількість німців. Початки німецької колонізації в Україні сягають часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (IX–XII ст.). До початку XV ст. німецьке право мали фактично всі головні міста Галичини, ціла низка невеликих міських поселень і чимало сіл. Подальше виникнення колоній пов'язане з входженням Галичини до Австрійської імперії (1772).

Уже влітку 1782 р. у Галичину стали прибувати німецькі поселенці, переважно цілими сім'ями. Багато німецьких колоністів прибуло на нові землі 1783 р. (на цей рік припадає заснування понад 35% усіх німецьких колоній Галичини 80-90-х років XVIII ст.). Згідно з графіком краєзнавця Г. Брауна, впродовж червня 1782 – січня 1786 рр. до Галичини переїхало 14 257 осіб; а в 1802-1803 рр. до них приєдналися ще 478 осіб (разом – 14 735 поселенців). Зокрема, за 1783-1784 рр. до східної частини австрійської Галичини було спроваджено німецьких переселенців земель Райнлянд-Пфальц (8393 особи), Саарцини (1424), Гессен (1177), Вюртемберг (1060), Баден (760), Баварії (199), Саксонії (50), Ельзас-Лотарингії (416), Люксембурга (69).

Німецькі колонії Львівського повіту виникли у такій хронологічній послідовності: Острів – 1783; Розенберг – 1783; Кальтвассер – 1784; Фалькенштайн – 1784; Вайнберген – 1785 (присілком Вайнбергена була німецька колонія Унтерберген, у якій з 55 осіб німцями були 49 (89,1 %); Дорнфельд – 1786; Лінденфельд – 1788; Райхенбах – 1789; Хоросно Нове – 1789; Айнзідель – 1836/21. Більшість німецьких поселень розташувалися на півдні Львівського повіту, тільки Вайнберген знаходився у центральній, а Кальтвассер – у західній частинах повіту [9].

Колонією називалося поселення з населенням щонайменше 20 родин колоністів, які творили самодіяльну "гміну". Як правило, ці територіальні одиниці мали від 10

до 40 родин, як виняток, понад – 100. Їх територія була невеликою, особливо поблизу більших міст. Здебільшого колонії мали німецькі назви: Айнзідель, Фалькенштайн, Райхенбах, тільки поодинокі – українські, наприклад, Хоросно Нове. Деякі мали паралельні українські та німецькі назви, з однаковими або близькими значеннями, наприклад, Винники – Вайнберген (Винна гора).

Отже, німецьку колонію у Винниках закладено 1785 р., а німецька громада Вайнберген 1885 р. святкувала свій 100-річний ювілей.

Перші німецькі поселенці з'явилися у Винниках ще за часів Лева Даниловича у XIII ст. У 1785 р. у Вайнбергені було закладено 32 німецьких будинки, а в Унтербергені (Підберізці) – 10. Разом вони творили одну громаду. На той час у Винниках і Підберізцях проживало близько 2900 осіб (1387 чоловіків і 1480 жінок).

18 вересня 1785 р. згідно з урядовим розпорядженням у місцевих камеральних володіннях було скасовано панщину. Вже наприкінці 1780-х рр. містечко перетворилося на один з індустриальних центрів тогочасної Галичини. Змінюється як кількісний, так і національний склад Винник.

Після спеціального урядового розпорядження 1781 р. у Галичині почали створювати школи, а вже на 1785 р. у Винниках було дві школи, одна з них - українська.

Окрема школа була і у колонії Вайнберген, її заснували ще 1785 р.

Першим учителем школи в колонії був Георг Ролянд, який учителював тут з 1793 р. На початку XIX ст. німці школи у Винниках не мали. Навчання відбувалося тільки узимку у будинку вчителя Георга Ролянда, уродженця Палатинату. У 1807 р. він склав звіт, в якому подав кількість дітей шкільного віку - 40 осіб, загальна ж кількість колоністів у Вайнбергені та Унтербергені, відповідно - 195 і 83 особи. Кількома роками пізніше учнів уже було 22, а учениць 29; 1808 р. у Вайнбергені – 192 особи, Унтербергені – 54 особи.

Згідно з архівними даними 1811 р. у Винниках були тривіальна школа при тютоновій фабриці і школа в колонії Вайнберген, в яких навчалися, відповідно, 49 і 50 учнів. 15 вересня 1812 р. обов'язкове початкове шкільне навчання, запроваджене у 1805 р. було скасовано, тому і дітей у школах стало менше. Лише деякі священики і дяки продовжували навчати сільських дітей церковнослов'янської граматики [1; 2].

Свого храму тривалий час винниківські німці не мали і ходили на богослужіння до львівської євангелістської церкви. Там же відбувались вінчання. Хрещення проводили німці у винниківському римо-католицькому костелі, а похорони відправляв місцевий німецький учитель.

Траплялося, що колоністи із лютеранського віросповідання переходили на католицьке: у Винниках 1904 р. німець Йоган Вагеман офіційно перейшов у католицизм.

Лютеранська кірха збудована у Винниках на початку XX ст. У березні 1934 р. німецька громада розпочала будову своєї церкви й завершила у 1937 р. Головними натхненниками були винниківські німці Міллер Польді, Бредій Кароль, Гартман, Вольфи, Шнайдери, Манци та інші. Від 1946 р. споруда використовувалася як склад, а пізніше як господарський магазин. З 1998 р., після освячення її 4 січня, вона стала церквою Івана Хрестителя греко-католицької громади [1].

Винниківська німецька громада мала у власному користуванні частину лісового масиву (західна частина урочища «Діброва», приблизно по сучасну лінію електропередач). Німецькі колоністи внесли помітний вклад у розвиток сільського госпо-

дарства Винник: освоєння значних площ неживаних земельних угідь, підвищення культури землеробства (запровадження вирощування конюшини, ріпаку, хмелю, ревеню), садівництва, упорядкування лісового господарства, покращення годівлі худоби. Дотепер старожили Винник називають свої господарські знаряддя німецькими словами «цюрік», «васирвага» [1].

Але далеко не всі винниківські колоністи займались сільським господарством. Частина з них працювала на тютюновій фабриці, що була найбільшою мануфактурою на території Галичини.

Колонія Вайнберген, як і більшість колоній Галичини, діяла по принципу самовистачальності і згуртованості. Тут було організовано щотижневу відправу в кірсі, початкову школу, яка знаходилась біля кірхи. Німецьке казино знаходилось на сучасній вул. І. Франка (теперішній будинок школяра). Під час фашистської окупації в цьому приміщенні з осені 1941 р. по 21 липня 1943 р. розміщувався єврейський трудовий табір.

Починаючи з кінця XVIII – початку XIX ст. кількість населення в колоніях зростала, а з другої половини XIX ст. поступово зменшувалася. У Винниках 1921 р. німців було 260 осіб, а 1925 р. із 5000 жителів, було 200 німців.

У 1931 р. у Винниках було 60 німців, які проживали переважно у центрі міста. В 1938 р. - перед війною у Винниках вже проживало 367 колоністів. В цей період у Вайнбергені була, як зазначається у документах, приватна євангелістська однокласна загальна школа з німецькою мовою викладання, містилася вона у відповідному окремому приміщенні і мала достатнє матеріальне забезпечення. Як зазначалось у зверненні громади, якщо для утримання школи не вистачало внесків самої громади, на допомогу приходив шкільний фонд євангелістського костелу в Польщі [2; 7].

У 1933 р., коли школа пройшла чергову перевірку (візитацію) та отримала дозвіл на продовження навчальної діяльності, її бюджет становив 3 800 злотих. На той час школу у Вайнбергені очолював Філіп Генріх Стальман, 1893 р.н., котрий проживав у Винниках з 1929 р.. Як свідчать документи, за його директорування відбулись ще дві візитації - у 1936 та 1939 рр. Під час першої з них Ф. Стальману закидали погане знання польської мови, про що свідчали помилки у вимові та письмі. Зокрема, на уроках польської мови він не користувався методичними посібниками, а історію та географію викладав не польською, як це передбачалося, а німецькою мовою.

Остання візитація школи у травні 1939 р., засвідчила навчання в ній 22 учнів: 3 - у першому класі, 12 - у другому, 4 - в третьому, 3 - в четвертому. Перший і другий класи були однорічними, третій - дворічним, а четвертий клас, хоча згідно зі статутом і мав бути трирічним, насправді був однорічним. Учні ходили до четвертого класу лише один рік, а потім або завершували навчання, або переходили до шкіл третього ступеня у Винниках чи Львові. Шкільна кімната була великою і світлою. Оскільки виявлені під час попередньої перевірки недоліки так і не були виправлені (шкільна канцелярія не впорядкована, шкільна метрика - відсутня, декілька років не записувалася шкільна хроніка), шкільний інспектор Р. Янішевський відмовив євангелістській громаді Винник затвердити Ф. Стальмана на посаді керівника на наступний термін.

З приєднанням Західної України у вересні 1939 р. до СРСР, почалися переговори

з німецьким урядом про депортацію німців. Важка доля спіткала і винниківських німців, які протягом 1939 - 1940 рр. змушені були покинути Винники і переїхати у Німеччину (Баварія). За переказами старожилів, при виселенні німці навіть забирали з собою у цинкових трунах останки своїх померлих родичів.

Німецький винниківський цвинтар (сьогодні парк на вул. Сахарова) діяв з 1785 р. по 1944 р. Хоча з 1940 р. корінних німців у Винниках вже майже не залишилося, під час воєнних дій 1941-1944 рр. німецьке військове командування дало наказ хоронити військових на цьому цвинтарі. На початку 1950-х років ці військові поховання поварварськи були сплюндровані радянською владою. Дотепер збереглося з десятків поховань, які і перебувають в занедбаному стані.

Отже, існують обґрунтовані підстави для розвитку етнокультурного туризму, як інтегрованого спеціалізованого виду туризму, що сформувався на межі туризмології, культурології, етнографії, туристичного краєзнавства і рекреації шляхом міждисциплінарного синтезу їх теоретико-методологічних і прикладних напрацювань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Байцар А.* Історія винниківських німців // Винниківський вісник. 2011.- №398-399, грудень
2. *Влох М.* Винники, Звенигород, Унів та довкільні села: Історико-краєзнавчий збірник. – Чикаго, 1970. – 526 с.
3. *Драк М.* Німецьке населення Східної Галичини: розселення та зміни кількісного складу (1772–1857) // Німецькі колонії в Галичині. Історія. Архітектура. Культура. – Львів, 1996. – С. 57–67.
4. *Іванчов І.* Дорнфельд – вчора, Тернопілля – сьогодні // Німецькі колонії в Галичині. Історія. Архітектура. Культура. – Львів, 1996. – С. 209–213.
5. *Кубійович В.* Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1. 1939. Національна статистика Галичини. – Весбаден, 1983.
6. *Лозинський Р. М.* Етнічний склад населення Львова. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 344 с.
7. *Луців Р.* Матеріали до історії шкільництва у Винниках кін. XVIII ст. // Науковий збірник Історико-краєзнавчого музею Винник. – 2008. – Вип. 2. – С. 178-207.
8. *Макарчук С.* Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов: Выща школа, 1983. – 255 с.
9. *Пасіцька О.* Етнічний склад населення Львівського повіту у 20-х роках ХХ століття // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2012. Вип. 21, – С. – 595–601.
10. *Штойко П.* Географія німецьких колоній у Галичині кінця XVIII – початку ХХ ст. // Німецькі колонії в Галичині. Історія. Архітектура. Культура. – Львів, 1996. – С. 68–69.
11. *Braun F.* Die Herkunft der josephinischen Siedler Galiziens // Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von J. Krämer. – Stuttgart-Bad Cannstatt, 1965. – S. 52.

*Стаття: надійшла до редколегії 25.05.2012
прийнята до друку 06.06.2012*

GEOGRAPHY GERMAN SETTLEMENS IN VYNNYKY (IN THE CONTEXT OF ETHNIC TOURISM)

A. Baytsar

*Ivan Franco national university of Lviv,
Doroshenko street, 41, Lviv, 79000, Ukraine*

Exploring the ethnic composition of the population at the local level is an important factor in understanding the political, socio-economic, cultural processes of modern society. On the ethnic structure of the population in Vynnyky and location influenced national processes then Austro-Hungarian Empire and the Commonwealth, as well as local features of the region.

Keywords: German settlements, Vynnyky, tourist resources

ГЕОГРАФИЯ НЕМЕЦКИХ ПОСЕЛЕНИЙ В ВИННИКАХ (В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМА)

А. Байцар

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. П. Дорошенко, 41, г. Львов, 79000, Украина*

Изучение этнического состава населения на местном уровне является важным фактором в понимании политических, социально-экономических, культурных процессов современного общества. На этническую структуру и размещение населения Винник влияли общегосударственные процессы тогдашней Австро-Венгрии и Речи Посполитой, а также локальные особенности региона.

Ключевые слова: немецкие поселения, Винники, туристические ресурсы.